

KISS GY. CSABA

Tavaszi bolyongás az Ádrián

ÚTI JEGYZETEK

(*Hely és sors*) Ez a nemzetközi PEN-Club 59. kongresszusának a „címe”, ha úgy tetszik, „témája”. A helyszín: Dubrovnik. Bár talán pontosabban maga a tenger, az *Ádria*, ahogy Károlí Gáspár írja Pál apostol útjáról szólva, vagy Babits a *Halálfiában*. A meghívottak, a résztvevők Velencében találkoztak, ott kaptuk az első ízelítőt a horvát kultúrából, majd este ott szálltunk hajóra. Hvar szigetén került sor az ünnepélyes megnyitóra, onnan hajóztunk tovább Ragusa-Dubrovnikba.

A kongresszus előtörténete kicsiben, összesűrítve mutatja mindazt, amit ma horvát sorsnak nevezhetünk, fátumnak, az eredeti latin szó mindegyik jelentésére gondolva. Remény és várakozás, kétségek és feszültségek, föllebbezés a „nagyvilághoz”, az önmegmutatás vágya, a kisebbségi érzés és dac, a *csakazértis* gesztusa. Szinte az utolsó pillanatig bizonytalan volt, lesz-e kongresszus, és ha lesz, hol, ki fog eljönni, és ki nem. A nemzetközi PEN-Club elnöksége és titkársága habozni méltóztatott. Mert hogy Horvátország háborúban áll, merthogy nincs sajtószabadság, merthogy Tudman elnök rendszere félfasisztának tekinthető. A bélyeg, a nemzetközi megítélés negatív bélyege régen rajta van Horvátországon, nehéz levakarni vagy leáztatni. A fasiszta Horvát Állam borzalmainak az árnyéka. Ezt a képet terjesztették, és előkapható bármikor. Ha pedig a nyugati közvélemény előtt ismét a nacionalizmus a mumus (és nem jogtalanul!), de mivel nem ismeri történelmünket, helyzetünket, nem választja szét a nacionalista agressziót és a nemzeti identitást; következmény: mindenki, mindegyik népgyanús. Horvátország is, hiába döntött népszavazáson úgy polgárainak 94%-a, hogy önálló, független országban kíván élni. És végül is – abszurdum, hogy újra el kell mondani – nem Horvátország támadta meg Jugoszláviát, hanem a jugoszláv néphadsereg egységei bombázták a városokat, vonultak föl Horvátország ellen. Ahol demokratikus választások eredményeképpen jött létre kormány és nemzetgyűlés, és került az ország élére az az elnök, akinek nem egy megnyilvánulása, stílusa, hatalomgyakorlása valóban tekintélyelvűnek mondható (egyedülálló volna a maga nemében a mai Közép-Európában?), de egyáltalán nem diktátor.

Csak a horvát újságokban követem, mit írnak a tanácskozásról. Itt nyilvánvalóan a legfontosabb események egyike, a tévéhíradóban persze megelőzik az újabb bosnyák–horvát összecsapások vagy az előző éjszakai rakétatámadások képei. Miközben éjszaka csöndesen hajózunk lefelé a tengeren, Zárában és Šibenikben rakéták robbannak. Szóval: a kongresszust olyan alkalomnak szánták a szervezői, amely lehetőséget nyújt Horvátország megmutatására. Ismerem ezt az érzést, szeretjük azokat a pillanatokat, amikor úgy gondolhatjuk, egy kicsit most ránk néz a világ, ki is húzza magát az ember, simít egyet a frizuráján. Nem mindegy, milyennek látszunk, mit gondolnak rólunk. Mert nem ismerik a múltunkat, kultúránk értékeit. A provincia fájdalmai. A provinciáé, mely mindig (mindig?, ezer éve, ezerkétszáz éve?) Európához tartozott, és örökösen vidék maradt, félreeső tartomány, barbár beütésekkel, a ragyogó központok halvány visszfényeivel.

Ezért a velencei „nyitány”. Hiszen a tengerek királynője a horvát kultúrának is egyik fővárosa volt, a Riva dei Schiavoni (szlávok rivája) nevében is utal a szláv szomszédságra. A Marciani Könyvtárban, a Szent Márk tér tőszomszédságában a XV–XVIII. században itt nyomtatott horvát könyveket tekinthetünk meg, az ismertető szerint köztük kellene lennie az Adriai tenger szirénájának, de hiába keressük. Kárpótlásul azután a hajón Verancsics Faustus nálunk nemrégiben kiadott kötetét pillanthatjuk meg az egyik tárlóban. Évszázadokig küzdöttek a dalmát városok Velencével függetlenségükért, a Raguzai Köztársaság a hatalmas vetélytársat ellensúlyozandó kért oltalmat a magyar királytól, és most itt kezdték meg a horvát irodalom nagy ünnepét. A történeti munkákban, irodalmi művekben sűrűn lehet találkozni a „hódító” velencések képeivel, többnyire ellenszenves rajzolatban. Ma a lagúnák városa a kongresszus kikötőjeként inkább a kaput szimbolizálja, az Európával összekötő kaput. A fedélzeti és parti beszélgetések arról győznek meg, hogy a horvát írók, szellemi emberek nemcsak olasz–horvát, hanem magyar–horvát viszonylatban is hajlamosak volnának új megközelítésben szemlélni kapcsolatainkat, közös múltunkat.

A kongresszus megrendezésével kapcsolatos viták végig folytatódnak. Jelentős országok PEN központjai lemondták a részvételt, Magyarország is csak szerényen képviseltette magát. Jogos volt-e az aggodalom, hogy a dubrovniki kongresszus a mai Horvátországnak szolgáltát elégtételt, politikai megerősítést ad számára? Talán igen, talán nem. Mindenesetre az irodalom jelenlegi szerepéről, a tömegtájékoztatásról, a viktimológiáról, a nacionalizmusról szóló polémiaikban újra és újra fölbukkant a kérdés, mivégre a kongresszus, helyesen döntött-e – dodonai nyelvezetben megfogalmazott határozatlansággal – a londoni titkárság és a vezetőség, hogy a bizonytalan helyzetre való tekintettel ez alkalommal közgyűlésre nem kerül sor. Hallgatom az indulatoktól fűtött fölszólalásokat (tegyem hozzá: ez a kisebbség), akik eljöttek, nyilvánvalóan úgy gondolják, jól tették. Horvát szájból hangzik el: köszönet illet minden külföldit a batorságáért, hogy vállalkozott erre az útra. Különösen bátornak nem érzem magam, talán azért, mert szomszédként csak félig tartom külföldinek magamat.

(Hol van Horvátország?) A vitákat követve, beleértve a „folyosói” beszélgetéseket, többször eszembe jut, hogy a horvátoknak talán még nálunk is több joguk van arra, hogy tragikusnak tartsák történelmüket. Jószerivel sohasem volt teljesen egyértelmű, hol van Horvátország. Pedig az állami lét folyamatosága évszázadokon keresztül megvolt, ha ez nem is jelentett teljes önállóságot. A horvát állam kezdetei, mint ismeretes, a IX. századba nyúlnak vissza, a következő évszázadban pedig Tomislav fejedelem királlyá koronáztatja magát. A Horvátország nevet eredetileg a Tengermellék viselte, a Gvozd-hegységtől északra fekvő Szlávia (Zágráb, Varazsd és Kőrös) a magyar–horvát perszonálunió korától királyi vármegyékbe szerveződött, a zágrábi püspökséget Szent László a kalocsai érsekség alá rendelte. Hosszú történelmi folyamat eredményeképpen toledott el Szlávia fogalma keletre. Az oszmán behatolás gyökeres változásokat hozott a délszláv népek földrajzi elhelyezkedésében. Óriási vándorlás indult meg a XVI. században északi és nyugati irányban. Horvátország és Szlávia területének számottevő részét elfoglalta a török, a kortársak a „dicsőséges horvát királyság maradványainak maradványáról” beszéltek.

Amikor a XIX. század elején a modern nemzeti mozgalomnak meg kellett fogalmaznia céljait, részben a történelmi hagyományokra hivatkoztak, a „háromegegy” királyságra (Horvátország, Szlávia és Dalmácia), részben pedig a horvátlakta területekre. A történelmi országrészekben ekkor már jelentős számú szerb népesség élt

(főként az ún. határőrvidékeken, krajínák, amelyek az 1880-as évekig álltak katonai közigazgatás alatt), és sok horvát maradt a történelmi tartományokon kívül, Isztriában, Nyugat-Magyarországon és a török birodalomhoz tartozó Bosznia-Hercegovinában. A határok kérdése tehát állandó feszültséget és ellentmondásokat jelentett. A horvát nemzeti mozgalomnak ugyanolyan kényszerpályákon kellett mozognia, mint a közép-európai kis népek hasonló törekvéseinek, nagyhatalmi meghatározottságok árnyékában és a szomszédok vagy együttélő más nemzetiségek kárára megvalósítható célokkal. Hol harcok, hol alkuk jelezték a vágyott nemzetállam felé vezető utat, a horvát történelmi emlékezet nemegyszer kudarcok sorozatának látja ezt a folyamatot. Jellasics hiába kapta meg 1849 után jutalmul a Horvátországhoz csatolt Fiumét és Muraközt, 1868-ban a magyarokkal kellett kiegyeznie a horvátoknak. És bármennyi fejlődést hozott a dualizmus kora, Dalmácia nem egyesülhetett Horvát-Szlavónországgal, a társországi viszonyokat pedig a nemzeti mozgalom jelentős része nem tartotta kielégítőnek. Ugyanígy csalódást jelentett a délszláv álom megvalósulása 1918 után, hiszen nagyarányú remények után nagyszerb dominancia következett.

És a határok mennyire törékenyek a XX. században, napjainkig. Horvátországot elismerte a nemzetek közössége, de azt is jóváhagyta hallgatólag, hogy területének – 25%-át, 30%-át – jelentős darabját megszállva tartásuk a helyi szerb felkelő egységek. A szerbek, akik az ország lakosságának mintegy 12%-át alkotják, és nem akartak beletrórdni a kisebbségi státusba. A térképre nézve láthatjuk, a különös formájú (kifli?) horvát államalakulatnak milyen érzékeny pontjain vannak a szerblakta területek.

Olvasom a PEN-kongresszus alkalmi kiadványában a kitűnő művészettörténésznek, Zeljka Coraknak a sorait hazájának térbeli alakjáról: „Azt mondhatjuk, hogy földrajzi tekintetben Horvátországnak a formája egy olyan entitásé, amelynek maga a léte van veszélyben. Egy olyan alma maradékához lehetne hasonlítani, amelybe minden oldalról beleharaptak. Az idő által kialakított forma, mint amilyen a tenger által formált szikla: Horvátország a történelem artefaktuma. A földgolyón sehol máshol nem találunk ilyen formát. Régi és különös: kihívás. A mesterségesen megrajzolt országok derékszögű négyzetével összehasonlítva, minden geometriai alakzathoz képest Horvátország mintha tévedés volna. Tévedés az egyszerűsítő tendenciákhoz viszonyítva.”

A raguzai ferences kolostor keringőjén szoros gyűrűben, mintha verekedő fiúk volnának az iskolaudvaron, Alain Finkelkraut és Konrád György vitatkozik. Globális Úr és Partikuláris Úr érveit hallhatjuk, egy kicsit a közönségnek is játszanak. Magasra tartott magnókkal szorgoskodnak az újságírók. Udvariasak a vitázók, szenvedélyesek a közbekiabálók. Az az érzésem, külön-külön egyiknek sincs igaza, inkább együtt kettejüknek. Nincs globalitás partikularizmus nélkül és vice versa. Talán még annyi megjegyzendő eszmecseréjükről, hogy ezúttal a magyar Konrád képviselte a globalitás, a francia Finkelkraut (a filozófus, a horvátbarát) a partikularitás érveit.

(*Anabázis Raguzától Fiuméig*) A városi kávéházban Nedával beszélgetünk. Igazi dalmata szépség, barna, határozott arcvonásokkal. Az egyik szállodában dolgozik, kisebb vezető beosztásban. Kérdezi, hogy szerintem meddig fog még tartani. Kerülöm a tekintetét, fog még tartani, mondom. Fönt vannak a hegyen az ENSZ-katonák, magyarázza, fegyvertelenül. Dubrovnik a megszakított ostrom tudatával él. Tudom, hogy *akkor* már hiányzott az élelem, hónapokig áram és víz nélkül éltek, az öregeket és a gyerekeket elküldték, de legalább 20 ezren ottmaradtak. Oh, mennyit hallottuk, meséli Neda, hogy Dubrovnikot nem érheti bántódás, mert Dubrovnik így meg úgy,

a világörökség része... És mégis. Érzem, hogy akkor valami véglegesen összetörhetett benne. Mert már úgy gondolja, minden megtörténhet, a legrosszabb is bármikor bekövetkezhet. Az erőszakot, a szörnyűséget nem képes semmi, senki megállítani. – Jöjjön majd el egyszer ide családjával nyaralni, mondja búcsúzóul.

Mit lehet ma látni a pusztításból? Első pillantásra nem sokat. Nagy igyekezettel helyreállították, amit csak lehetett. Az Excelsior szálló nyolcadik emeletéről jól látható a sok élénkpiros tető, ezeket mind az ostrom után húzták föl. A szállodát – hónapok, másfél év után – nekünk nyitották ki újra, a személyzet kitüntető kedvességgel viselkedik. Elutazáskor kapok a recepción egy többnyelvű prospektust a városról, mutatja a hölgy, mit nem lehet megtekinteni, melyik műemlék van bedeszkázva. Amikor végiglapozta a füzetet, észreveszi a hátoldalán a nagy betűket – Jugoszlávia –, tollat vesz elő, és határozott mozdulattal keresztülhúzza. Valahol a földszinten olvasom a sorokat; köszönjük, Szent Balázs, hogy nem lett városunk porrá és hamuvá.

Az utolsó előtti napon, elhagyva a díszes társaságot (Tudman elnököt sem láttam Hvar szigetén), autóbusszal indulok Splitbe. A hegyek közé bújó tengeröböl mindkét oldalán végig kell futnunk, ez a nevezetes „Rijeka Dubrovačka”, a város melletti nyaraló- és kirándulóhely, villák, szállodák szegélyezik a partját. Ez még mind a Raguzai Köztársasághoz tartozott. Slano városkája is, ahol szerb, cirill betűs írást pillantok meg az egyik házon, itt-ott a pusztítás jelei láthatók, tizenhárom hónapig tartották elfoglalva, Dubrovnik északról és délről is be volt kerítve. Egyszer csak a bosnyák határra érkezünk. A tengerparti út itt vezet keresztül. Raguzá inkább török szomszédságot akart, mint velenceit, így került Neum és környéke az oszmán birodalomhoz, majd Boszniához. A határon katonai ellenőrző pont (a horvát hadseregé), ilyet láttunk többet is út közben, katonai rendőr száll föl a buszba, és egy acélszürke egyenruhás rendőr. Egyikük a katonákat, a másik a civileket ellenőrzi. A rendőr megnézi az útlevelemet, kicsit megforgatja, és valami kártya után kérdez, horvát képviselő útítársam mondja neki, hogy a kongresszuson voltam Dubrovnikban, erre szó nélkül visszaadja.

Ezután még több ellenőrző pont mellett haladunk el, rendre lassít a sofőr, de nem kell megállni, van, ahol integetnek a katonák. Általában sok az egyenruhás. Fiatalemberek, barnára sültek. Hogy hol érkeztünk vissza Horvátországba, nem tudtam meg.

Makarska után hosszú darabon rengeteg elhagyott kertet látni, jellegzetes kőkerítésekkel. Nem érte meg a földdel foglalkozni, az olajbogyó, a szőlő, a füge sok munkát kívánt, nem volt kifizetődő, a turizmusban sokkal több pénzt lehetett – és könnyebben – keresni. A tengerparti lakosság ettől az egy gazdasági ágától függött, most pedig komoly gond a munkanélküliség. Splitben talákoztam kéregetőkkel, először nem is értettem, mit akar a kis szakállas úr az ezer dinárral (nem olyan nagy összeg).

Dalmácia valószínűtlenül szép a mediterrán tavasz kirobbanó bujaságával, érdekesen ellensúlyozza e színorgiát a sziklák kopársága. Splitben érezhetően sok a menekült. Dalmácia úgy érzi, el van vágva a világtól, a szárazföldön nincs összeköttetés Belső-Horvátországgal, Isztriával és Fiume környékével. Itt is alakult regionális párt, bár korántsem olyan erős, mint az Isztriai Demokratikus Szábor, de van képviselője a parlamentben.

Este: indulás hajóval Fiuméba. Amíg csak valamit is látni, nézem a tengert, majd nem végig szigetek között haladunk, szárazföld mind a két oldalon, ahogy apám mesélte, mintha egy nagy folyón utaznál. Tele van a nagy hajó, föl nőttek, gyerekek, szinte kizárólag belföldi utasok. A tenger fölött helikopterek, repülőgépek; úgy mondják, itt, a vízen a legbiztonságosabb.

Amikor fölbredek, már jócskán világos van, a vörös napkorong mintha hűvös szellőt fújna, mint alkonyatkor. Egyenletesen dohognak a gépek, menetrend szerint közeledünk Fiuméhez. Mintha ebben a kikötővárosban már másik ország volna, négy évvel ezelőtt jártam itt, úgy érzem, semmi nem változott. Ez persze csak az első benyomás, és abból következik, hogy megtalálok rögtön mindent a kikötő környékén. A pénzváltót is az autóbusz-állomás mellett, csak éppen nincs ott senki, az egyik közeli bankban a szomszédba, a konkurenciához küldenek, csak a harmadik helyen sikerül nyugati valutáért horvát dinárt kapni. A „szocializmus” itt maradt reflexei. Hiányoznak a boltokban, az önkiszolgáló étteremben a mosolyok, a háború törölte volna le őket, vagy ez még az elmúlt rendszer öröksége?

Pillanatfölvételek. Délelőtt megélelnékül a város, szombat van, erősen süt a tavaszi nap, a Korzó üzleteiben alig néhányan lézengenek, drága minden. Az egykori kormányzósági palota melletti (alatti?) kis parkban olvasom az újságokat. A fiumei Novi List-ről, azt hiszem, senki sem mondhatja, hogy kormánypárti. Stjepo Martinović a belső vezércikkben keményen bírálja az elnöki „demokratúrát”, az anakronisztikus állami rituálét. Iskolás gyermekek csapata érkezik tanárnőkkel, itt pihennek meg kirándulásra indulva. Fogócskáznak, tízóraznak. Előkerül a hátizsákokból, szatyrokból a harapnivaló, az egyik fiú természetes mozdulattal dobja a szemétkosárba a vajás kenyert, szóra sem méltatja senki. Barangolok a dóm környékén, az Óváros kissé rendetlen, zezugos maradványai között, az egyik ház oldalán jól olvasható a festékszórós fölirat: Rijeka je moja domovina (Fiume az én hazám). Jut eszembe tavalyi-tavalyelőtti bécsi beszélgetésem egy kormánypárti horvát képviselővel. Egészen meg volt sértődve, amikor arról kérdeztem, vannak-e regionális különbségek Horvátországban. Isztriában a helyhatósági választásokon a szavazatok mintegy háromnegyedét kapta az Isztriai Demokratikus Szábor.

Vissza kell jutnom Velencébe, buszjegyet vásárolok Triesztbe, onnan talán vonattal mehetek tovább. Abbázia felé kanyarog az autóbusz, nemsokára fönt vagyunk a szlovén határnál. Hűvös szellő a fennsíkon, más a növényzet is, mint odalent a tenger mellett. Pese az olasz határállomás neve, néhány kilométerre vagyunk csak Lipicától (Vilenica! A közép-európai írótalálkozó emléke). Az olasz határőr begyűjti és elviszi az útleveleket az épületbe.